

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ НА ДРУГОМУ РОЦІ ЖИТТЯ

У статті подано аналіз досліджень учених з розвитку діалогічного мовлення дітей; з'ясовано сутність ситуативного й діалогічного мовлення; розкрито методу розвитку діалогічного мовлення у дітей другого року життя.

Ключові слова: діалогічне мовлення, ситуативне мовлення, діалог, запитання, діти.

Розвиток діалогічного мовлення дітей раннього віку досліджували Ю. А. Аркін, Г. М. Леушина, Г. Ф. Лоза, О. Р. Лурія, А. К. Маркова, М. І. Попова, С. Л. Рубінштейн.

За даними вчених, на другому році життя започатковується розвиток зв'язного мовлення, зокрема його діалогічної форми. У дітей цього віку відсутня ще основна властивість зв'язного мовлення – зрозумілість на основі його власного предметного змісту, тобто його контекстність.

Натомість специфічною особливістю мовлення дітей другого року життя є його ситуативність. За С. Л. Рубінштейном, смисловий зміст мовлення стає зрозумілим лише у зв'язку з відповідною конкретною ситуацією, а також за допомогою міміки, рухів, жестів, інтонації, які подекуди замінюють дитині звукове мовлення. Отже, дітям другого року життя властива діалогічна форма ситуативного мовлення.

Ситуативне мовлення дитини - це яскраво виражене діалогічне, розмовне мовлення, оскільки специфічною рисою ситуативного мовлення є його розмовний характер. Воно слугує, за словами Г. М. Леушиної, безпосередньому спілкуванню дитини з близькими, які розуміють її з напівслова, людьми, які живуть з нею спільними інтересами і спільним життям. Воно діалогічне, за Г. М. Леушиною, вже за самою своєю структурою й навіть тоді, коли за зовнішньою формою має характер монологу: дитина розмовляє чи з реальним, чи з уявленим (вигаданим) співрозмовником, чи, нарешті, сама з собою, проте вона неодмінно розмовляє, а не розповідає [3, С. 22, 27].

Отже, діалог - це розмова двох осіб, що складається із запитань і відповідей. Саме на другому році життя, як про це вже зазначалось, у дитини з'являються перші запитання і особливо активізуються у другій половині другого року життя.

Особливості перших дитячих запитань аналізує Ю. А. Аркін. Їх надзвичайну активність на другому році життя вчений пов'язує з принципом економичності. Він пише, що запитання є у вустах дитини засобом, який здатний полегшити складний для неї процес пристосування: "Дитина, яка несвідомо керується у своїй розумовій діяльності, як і в багатьох інших життєвих процесах, прагненням до економії сил, за допомогою запитань прагне здобути якомога більше нових фактів і звести до мінімуму витрати власної енергії" [1, С. 171].

Характер запитань, їх кількість, формулювання, на думку Ю. А. Аркіна, багато в чому залежать від індивідуальних властивостей дитини, від осіб, до яких вони звернені, від матеріального і культурного середовища, що її оточує.

За даними Ю. А. Аркіна, перші запитання у формі однослівного питального звертання з'являються в 1 рік 4 місяці; перші цілком оформлені запитання – в 1 рік 9-10 місяців. Наприклад, "Колеса маленькі де?", " Чий м'яч?", "Мамо, пам'ятаєш білі та блакитні квіти?". Натомість, за словами вченого, у віці 1,6 – 2,0 роки запитань ще мало, всі вони мають інформаційний характер, близько 80% запитань стосуються місцезнаходження близьких дитині осіб (Де мама? Де баба?) та назви предметів (Що це? Хто це?).

О.Р. Лурія аналізує мотиваційний аспект породження будь-якого мовленнєвого висловлювання, зокрема і його діалогічної форми. За О.Р. Лурія, мотивом мовленнєвого висловлювання може бути: вимога; звернення інформаційного характеру (запитання), пов'язане з контактом; бажання більш чітко сформулювати свою власну думку (за термінологією О.Р. Лурія – "цепт", концепт). Якщо жоден з цих мотивів не виникає, мовленнєве висловлювання не відбувається [4, С. 187].

У діалогічному мовленні мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на запитання співрозмовника і вона не потребує власного спеціального мотиву, який би стимулював її до активного висловлювання. Це перша стадія діалогічного спілкування, яке зароджується на початку другого року життя. Для подальшого розвитку діалогу потрібно стимулювати відповідну мотивацію спілкування, тобто стимулювати діяльність, спрямовану на розв'язання різних завдань соціально-побутового характеру в процесі взаємодії з іншими людьми.

Таке спілкування можливе лише з допомогою мови, а мова стає засобом спілкування "лише в контексті мовленнєвої діяльності" (А. К. Маркова).

А. К. Маркова аналізує генезис функцій і форм мови і мовлення в різні вікові періоди за такими критеріями: 1) нові функції мовлення, що з'являються у кожний віковий період; 2) зв'язок їх з провідною діяльністю даного віку; 3) оволодіння дитиною в межах цього віку мовними засобами; 4) усвідомлення дитиною цих функцій і засобів.

За А. К. Марковою, немовлячий вік завершується появою індикативної і номінативної функцій (називання ознаки предмета й предметна співвіднесеність слова) і пов'язаної з ним сигніфікативної – заміщення словом наочних вражень.

На другому році життя формується узагальнювальна функція і відбувається засвоєння дитиною символічної ролі слова, слово стає символом, "замісником спільності предметів певного класу". Зовні це виступає в активному збагаченні словника, в потоці запитань щодо назви речей, звернених до дорослих. У віці близько двох років лінії мислення і мовлення перетинаються, мовлення починає інтелектуалізуватися [5, С. 13]. В цей період відбувається відповідно розвиток форм мовленнєвого спілкування: слово-склад, слово-контур, слово, речення, діалог. Ініціатором діалогічного спілкування у цьому віці повинен бути дорослий.

Особливості розвитку діалогічного мовлення дітей другого року життя досліджувала М. І. Попова [2; 44].

Автор відзначає, що успіх діалогу з дітьми цього віку залежить від низки умов, а саме: а) від рівня мовленнєвого розвитку дітей; б) від умінь дитини спілкуватися з дорослим з різних причин; в) вміння дитини адекватно відповідати на запитання дорослих.

Завдання вихователя в роботі з дітьми цього віку полягає в тому, щоб форма спілкування типу "запитання-відповідь" стала для дітей звичною, повсякденною. Цього можна досягти тільки за умови, якщо запитання дорослого будуть стимулювати мовленнєве спілкування дитини впродовж усього дня, у процесі кожного режимного моменту. Якщо діти будуть постійно чути запитання дорослого, вони й самі стануть звертатись із запитаннями до дорослого, стануть ініціатором діалогу, який повинен підтримувати вихователь. Наприклад, дитина звертається до вихователя із запитанням "Де?" і не називає предмет, про який запитує. Вихователь запитує: "Що ти хочеш спитати, Оленко? Скажи, що ти шукаєш?" М.І. Попова радить звертатися до дітей другого року життя із запитаннями констатуючого характеру (Що? Хто? Який? Де?), тобто спрямованими на виявлення назв предметів, дій, ознак. Перші діалоги з дітьми, особливо в першій половині року, повинні бути короткотривалими, з перервами, щоб діти не відволікались. У цьому віці більше запитує і відповідає дорослий. Діти ще не оволоділи діалогом, тому їхні відповіді носять вибіркового характеру, найчастіше вони відповідають одним словом. Більшість дітей намагаються давати немовні відповіді, вони користуються мімікою, жестами, рухами, звуконаслідуванням. Вихователь повинна стимулювати дітей відповідати словом, тобто вчити будувати діалог.

Про що потрібно запитувати дітей віком від одного року до одного року шести місяців? Вихователь уточнює назву іграшок, предметів, транспорту, одягу, меблів, їжі, місцезнаходження предметів, імена дорослих: батьків, няні, виховательки; запитувати і уточнювати бажання дітей. При цьому діалог потрібно будувати таким чином, щоб діти вживали всі частини мови. Наприклад: "Де киця? Ось киця. Яка киця? Маленька киця. Скажи, маленька киця. Що робить киця? Спить. Спить киця. Будемо будити кицю? Не будемо будити кицю, нехай спить киця. Що ти даси їсти киці, коли вона прокинеться? Що любить їсти киця? Так, киця любить молоко".

М. І. Попова радить створювати ігрові ситуації, в яких би вихователь звертався до дітей із запитаннями. Наприклад: "Сашко, ведмедик чаю просить. Де наш чайник і чашка? Що це? Чайник. Принеси чашку. Що ти приніс? Чашку? Наливай із чайника в чашку. Що ти робиш? Наливаєш чай? Дай пити ведмедику. Що робить ведмедик?"

Вихователь повинен формулювати запитання в такій формі, щоб вони відбивали спільну діяльність дорослого і дитини, оскільки діти ще самі не можуть виконувати окремі дії. Наприклад: "Що ми одягнемо на ляльку? Що ми вже одягнули на ляльку? Що їй ще потрібно надягнути? Що ми дістанемо ще з торбинки? Куди ми посадимо ведмедика? А на який стільчик ми посадимо зайчика?"

На другому році життя формуються дві функції діалогу: а) функція вилучення на співрозмовника і б) функція виразу своїх думок. Розвиток цих функцій багато в чому залежить від формулювань запитань дорослими. Саме тому вихователь повинен використовувати різні варіанти запитань. А саме:

- Узагальнені запитання, в яких відсутня пряма вказівка на предмет ("Скажи, що тобі треба? Що ти хочеш?").

- Конкретні запитання ("Що тобі дістати? Що ти хочеш подивитися?").

- Запитання на уточнення ("Що тобі дістати з полиці? Ти хочеш подивитись, що сховано в торбинці?").

- Різні варіанти запитань з поступовою конкретизацією їх змісту ("Що ти хочеш? Тобі дати кошик? Що ти хочеш дістати з кошика? Що ти дістаєш? Що ти дістав? Скажи, що це?").

- Запитання, які дають дитині вибір ("З яким м'ячиком ти хочеш гратись? Ти хочеш синій чи червоний? Тобі дати великий чи маленький?").

Формулювання запитання, за словами М. І. Попової, залежить від того, яке місце воно посідає в діалозі. Перші запитання потрібно формулювати більш розгорнуто, щоб дитина змогла самостійно знайти правильну відповідь. Поступово формулювання запитання скорочується ("Що тобі потрібно зробити? Загорнути зайчика? Що для цього треба? Ковдру? Де ковдра? Покласти його? Куди?").

Запитання в діалозі потрібні бути різноманітними. Так, вихователь звертається з одним і тим самим запитанням до різних предметів ("Де лялька, м'яч, пірамідка, кубики?"). Це ж саме запитання у процесі розглядання конкретного предмета ("Де у ведмедика голова, очі, вуха, ніс?"); багато запитань до одного предмета ("Хто це? Що робить зайчик? Що у зайчика в лапках? Що буде робити зайчик з морквою?").

Дітей потрібно вчити відповідати на запитання послідовно. Спочатку вихователь використовує мовленнєві зразки.

Найбільш легкий варіант, коли вихователь сам називає, показує іграшку ("Це лялька. Лялька маленька. На ній красива сукня. Лялька сидить на стільці"), а після цього звертається із запитаннями до дітей ("Хто це? Яка лялька? Яка сукня на ляльці? Що робить лялька?"). Можливий і такий варіант: вихователь запитує ("Хто це?") і відразу сам відповідає ("Це лялька" і т. ін.), або відразу після мовленнєвого зразка звертається до дітей із запитанням ("Це слон. Хто це?"), сам відповідає на нього і знову запитує дитину ("Це слон. Олю, хто це?"), очікує відповідь дитини.

На жаль, у практиці спілкування дорослого з дітьми другого року життя досить часто зустрічаються неправильні формулювання запитань, що не стимулюють діалог, вони залишаються незрозумілими дітям. Чимало запитань не мають опорного слова, не враховують минулий досвід дитини і тому вони є складними для розуміння дітей. Наприклад: "Для чого діти ходять у крамницю?", або неконкретні запитання: "Що валяється на підлозі?" замість "Що лежить на підлозі?".

Зустрічаються і такі випадки, якщо дитина мовчить, не відповідає на запитання дорослого, її починають лаяти або знову звертаються до неї із запитанням ("Чому ти мовчиш? Ти що, не чуєш, що я запитую?"), замість того, щоб дорослому самому відповісти, дати мовленнєвий зразок відповіді.

Не можна використовувати запитання для дисциплінарних зауважень ("Ти що робиш? Куди ти поліз? Не можна підходити до вікна, хто тобі дозволяв відчиняти вікно?"). На такі запитання відповіді не потрібні. Такі запитання гальмують розвиток діалогічного мовлення.

У дітей другого року життя часто спостерігаються неадекватні відповіді, неправильно сформульовані, незрозумілі. Дорослому потрібно ще один раз повторити запитання, дати правильний зразок відповіді і стимулювати її повторити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркин Е.А. Ребенок в дошкольные годы / Под ред. А.В. Запорожца и В.В. Давыдова. – М.: Просвещение, 1968.
2. Богуш А.М. Развитие речи детей первых трех лет жизни / А.М. Богуш. – Одесса, 1993.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика / А.М. Богуш. – Запоріжжя: Просвіта, 2000.
4. Лоза Г.Ф. Про деякі прийоми формування граматичної будови мовлення в дітей переддошкільного віку / Г.Ф. Лоза // Дошкільна педагогіка і психологія. – Вип. 2. – К.: Рад. шк., 1966.
5. Маляточко. Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку. – Запоріжжя, 2000.

Подано до редакції 25.06.12